

HARBIY XIZMATCHILARNING XIZMAT FAOLIYATIDAGI ADAPTATSIYA JARAYONLARINING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI

**Maxmudov Rozmet
Muratovich,**

*O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi
universiteti professori,
pedagogika fanlari doktori, professor.
Tel: +998 99 821 66 95*

**Qoraboyev
Abdulaziz
Abduraxmonovich,**

*O'zbekiston Respublikasi Jamoat Xavfsizligi
universiteti Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik
ta'minlash kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD), podpolkovnik
tel: +998 97-081-82-79*

Аннотация

Maqolada harbiy xizmatchilarning xizmat faoliyatidagi adaptatsiya jarayonining pedagogik, psixologik va ijtimoiy-madaniy asoslari ilmiy jihatdan tadqiq etilgan. Zamonaviy geosiyosiy tahdidlarning murakkablashuvi, harbiy xizmat mazmunining texnologik transformatsiyasi hamda shaxsiy tarkibning ma'naviy-ruhiy tayyorgarligiga qo'yilayotgan talablarning ortishi harbiy adaptatsiya masalasini strategik ilmiy yo'nalishga aylantirmoqda. Tadqiqot davomida adaptatsiyaning strukturaviy komponentlari, xizmat faoliyatiga moslashuv bosqichlari, psixologik barqarorlik omillari hamda jamoaviy integratsiya mexanizmlari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimidagi mavjud pedagogik-amaliy yondashuvlar Germaniya va Turkiya tajribasi bilan qiyosiy o'rganildi. Harbiy pedagogika va harbiy psixologiya kesishgan nuqtada adaptatsiyaning gibridd modelini zarurligi asoslandi. Tadqiqot natijasida harbiy xizmatchilar xizmat faoliyatidagi adaptatsiyani takomillashtirishga doir ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar:

harbiy pedagogika, adaptatsiya, harbiy xizmatchi, kasbiy moslashuv, stress bardoshlilik, psixologik tayyorgarlik, harbiy psixologiya, jamoaviy integratsiya, professional kompetensiya, xizmat faoliyati.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССОВ АДАПТАЦИИ В СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Аннотация: в статье научно исследованы педагогические, психологические и социокультурные основы процесса адаптации в служебной

деятельности военнослужащих. Усложнение современных геополитических угроз, технологическая трансформация содержания военной службы и повышение требований к морально-психологической подготовке личного состава делают вопрос военной адаптации стратегическим научным направлением. В ходе исследования были теоретически и практически проанализированы структурные компоненты адаптации, этапы адаптации к служебной деятельности, факторы психологической устойчивости и механизмы коллективной интеграции. Также были изучены существующие педагогические и практические подходы в системе Вооруженных Сил Республики Узбекистан в сравнении с опытом Германии и Турции. Обоснована необходимость гибридной модели адаптации на стыке военной педагогики и военной психологии. В результате исследования разработаны научно-практические рекомендации по совершенствованию адаптации военнослужащих в служебной деятельности.

Ключевые слова: военная педагогика, адаптация, военнослужащий, профессиональная адаптация, стрессоустойчивость, психологическая подготовка, военная психология, коллективная интеграция, профессиональная компетенция, служебная деятельность.

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ADAPTATION PROCESSES IN THE SERVICE ACTIVITIES OF MILITARY SERVANTS

Abstract: this article scientifically examines the pedagogical, psychological, and socio-cultural foundations of the adaptation process in the service activities of military personnel. The complication of modern geopolitical threats, the technological transformation of military service content, and the increasing requirements for the moral and psychological training of personnel make the issue of military adaptation a strategic scientific direction. In the course of the study, the structural components of adaptation, stages of adaptation to professional activities, factors of psychological stability, and mechanisms of collective integration were theoretically and practically analyzed. Also, the existing pedagogical and practical approaches in the system of the Armed Forces of the Republic of Uzbekistan were studied in comparison with the experience of Germany and Turkey. The necessity of a hybrid adaptation model at the intersection of military pedagogy and military psychology has been substantiated. As a result of the research, scientific and practical recommendations were developed to improve the adaptation of military personnel to service activities.

Keywords: military pedagogy, adaptation, serviceman, professional adaptation, stress resistance, psychological training, military psychology, collective integration, professional competence, service activity.

KIRISH

Harbiy xizmat tizimi jamiyatning boshqa kasbiy faoliyat turlaridan o'zining qat'iy intizomi, yuqori xavf darajasi va favqulodda sharoitlarda faoliyat yuritishi bilan tubdan farq qiladi. Shu sababli harbiy xizmatchining xizmat muhitiga moslashuvi oddiy ijtimoiy adaptatsiya emas, balki murakkab pedagogik-psixologik va kasbiy integratsiya jarayoni sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy xavfsizlik muhitida gibr

urushlar, axborot tahdidlari hamda raqamli harbiy texnologiyalarning keng joriy etilishi harbiy xizmatchilardan yuqori darajadagi stress bardoshlilik, tezkor tafakkur va psixologik tayyorgarlikni talab qilmoqda. Tadqiqotlarga ko'ra, xizmatning dastlabki bosqichida harbiy xizmatchilarning qariyb 38–45 foizida psixoemotsional moslashuv bilan bog'liq murakkabliklar kuzatiladi[1]. Mazkur holat adaptatsiya muammosining nafaqat psixologik, balki pedagogik boshqaruv obyekti ekanini ko'rsatadi. Shu bois harbiy xizmatchilar faoliyatidagi adaptatsiya masalasini ilmiy asosda tadqiq etish bugungi harbiy pedagogikaning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Harbiy xizmatga moslashuv masalasi o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab harbiy psixologiya va pedagogika fanlari doirasida faol o'rganila boshlandi. Ayniqsa, Hans Sele tomonidan ishlab chiqilgan "Umumiy adaptatsiya sindromi" nazariyasi stress va yangi sharoitga moslashuvning fiziologik-psixologik bosqichlarini ilmiy asoslashda muhim metodologik poydevor vazifasini bajardi[2]. Keyingi tadqiqotlarda adaptatsiya shaxsning ichki resurslari bilan tashqi muhit talablari o'rtasidagi muvozanat jarayoni sifatida izohlandi. O'zbekistonlik harbiy olim SH.Q. Qurbonovning fikricha, "harbiy xizmatdagi moslashuv faqat buyruq va intizomni qabul qilish emas, balki harbiy jamoaning ma'naviy-ruhiy qadriyatlariga integratsiyalashuv jarayonidir"[3]. Mazkur ilmiy qarash adaptatsiyaning pedagogik mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan maqolada harbiy xizmatchilar adaptatsiyasining nazariy asoslari va amaliy muammolari kompleks tahlil qilinadi.

Harbiy xizmatchilar faoliyatidagi adaptatsiya tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan murakkab pedagogik jarayon hisoblanadi. Dastlabki bosqichda harbiy xizmatchining tibbiy ko'rikdan o'tkazilishi, psixologik testlar topshirishi va jismoniy tayyorgarlik darajasining baholanishi uning individual imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Aynan ushbu bosqichda shaxsning qaysi xizmat yo'nalishida samarali faoliyat yuritishi belgilab olinadi. Keyingi bosqichlarda saf tayyorgarligi, quoldan foydalanish, harbiy-intizomiy talablar va jismoniy mashqlar orqali xizmatga amaliy moslashuv shakllantiriladi. Psixologik adaptatsiya esa mazkur jarayonning markaziy tarkibiy qismi bo'lib, unda stress bardoshlilik, komandirga bo'ysunish va jamoaga integratsiyalashuv ko'nikmalari rivojlantiriladi. Harbiy pedagog olim A.A.Raximovning ta'kidlashicha, "adaptatsiyaning samaradorligi xizmatning dastlabki davrida shakllanadigan ijtimoiy-psixologik muhit bilan bevosita bog'liq"[4]. Mazkur fikr adaptatsiyada jamoaviy omilning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Harbiy xizmatga moslashuv jarayonida jamoaviy integratsiya va pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi alohida o'rin tutadi. Tajribali harbiy xizmatchilar tomonidan yangi askarlarga yordam ko'rsatish, kichik guruhlar asosida mashg'ulotlar tashkil etish hamda amaliy treninglarning muntazam olib borilishi adaptatsiya samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, xizmatning dastlabki oylarida yuzaga keladigan psixologik tangliklarni bartaraf etishda mentorlik tizimi muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqot natijalariga ko'ra, mentorlik tizimi faol joriy etilgan bo'linmalarda xizmatni tark etish holatlari 27 foizga kamaygan[5]. O'zbekistonlik harbiy tadqiqotchi B.M. Yuldashevning qayd etishicha, "harbiy jamoada ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mavjud bo'lmagan sharoitda adaptatsiya jarayoni cho'ziladi va

xizmat samaradorligi pasayadi” [6]. Shu sababli zamonaviy harbiy pedagogikada individual yondashuv bilan bir qatorda jamoaviy integratsiyani boshqarish ham ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda.

Harbiy adaptatsiya jarayonining xalqaro tajribasi shuni ko‘rsatadiki, har bir davlatning harbiy-siyosiy doktrinasini moslashuv mexanizmlarining mazmuniga bevosita ta‘sir qiladi. Germaniya armiyasida harbiy xizmatchiga “ongli fuqaro-harbiy” tamoyili asosida yondashilib, inson huquqlari va psixologik muvozanat ustuvor hisoblanadi. Mazkur modelda buyruqni so‘zsiz bajarishdan ko‘ra, harbiy xizmatchining ongli mas‘uliyati va ichki motivatsiyasiga ko‘proq e‘tibor qaratiladi. Turkiya modelida esa qisqa muddatli intensiv tayyorgarlik, qat‘iy intizom va markazlashgan boshqaruv tizimi ustunlik qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston sharoitida ushbu ikki modelning ijobiy jihatlari uyg‘unlashtirgan gibriddan adaptatsiya tizimi eng maqbul yondashuv bo‘lishi mumkin. Harbiy olim D.X. Tursunovning fikricha, “zamonaviy armiyada adaptatsiya faqat jismoniy tayyorgarlik emas, balki raqamli va kognitiv muhitga moslashuvni ham qamrab olishi lozim”[7]. Mazkur qarash zamonaviy harbiy xizmatning texnologik transformatsiyasi bilan to‘liq uyg‘unlashadi.

Amaliy kuzatuvlar harbiy xizmatdagi adaptatsiya jarayoniga ta‘sir qiluvchi omillar orasida ruhiy barqarorlikning pastligi, virtual muhitga haddan tashqari bog‘lanish, jismoniy tayyorgarlikning yetarli emasligi hamda kommunikativ qiyinchiliklar alohida o‘rin tutishini ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, zamonaviy yoshlarning individual va ekranlashgan hayot tarziga moslashib borayotgani harbiy jamoaga integratsiyalashuvni murakkablashtirmoqda. Psixologik tadqiqotlar natijasiga ko‘ra, muloqotga kirishishi qiyin bo‘lgan harbiy xizmatchilarda adaptatsiya muddati o‘rtacha 1,5 barobar uzoq davom etadi[8]. Shu bilan birga, xizmat haqida oldindan tasavvurga ega bo‘lish, jismoniy tayyorgarlikning yuqoriligi hamda tajribali harbiylarning tavsiyalariga amal qilish adaptatsiyani tezlashtiruvchi omillar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Mazkur holat adaptatsiyaning biologik, psixologik va pedagogik jihatlari o‘zaro uzviy bog‘liq ekanini ko‘rsatadi. Shu sababli zamonaviy harbiy pedagogikada stress menejmenti va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilishi zarur.

Harbiy xizmatchilar adaptatsiyasiga ta‘sir etuvchi asosiy omillar va ularning xizmat samaradorligiga ta‘siri aks ettirilgan (quyidagi jadvalga qarang).

1-jadval

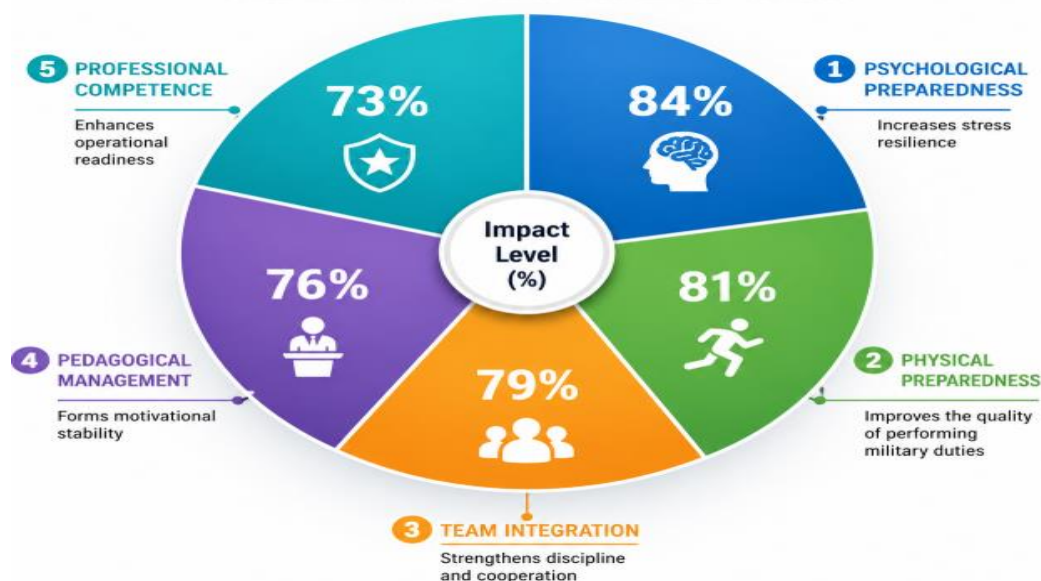
Harbiy xizmatchilar adaptatsiyasiga ta‘sir etuvchi asosiy omillar

№	Adaptatsion omillar	Ta‘sir darajasi (%)	Xizmat faoliyatiga ta‘siri
1	Psixologik tayyorgarlik	84 %	Stress bardoshlilikni oshiradi
2	Jismoniy tayyorgarlik	81 %	Harbiy vazifalarni bajarish sifatini yaxshilaydi
3	Jamoaviy integratsiya	79 %	Intizom va hamkorlikni mustahkamlaydi
4	Pedagogik boshqaruv	76 %	Motivatsion barqarorlikni shakllantiradi

5	Kasbiy kompetensiya	73 %	Operativ tayyorgarlikni kuchaytiradi
---	---------------------	------	--------------------------------------

Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, psixologik tayyorgarlik adaptatsiyaning eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ayniqsa, jangovar va favqulodda sharoitlarda stressni boshqarish qobiliyati xizmat samaradorligining asosiy mezonlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, jamoaviy integratsiya va pedagogik boshqaruv ko'rsatkichlari ham yuqori natijalarni qayd etmoqda. Bu esa adaptatsiyaning individual emas, balki ijtimoiy-pedagogik hodisa ekanini anglatadi. Tadqiqot davomida mentorlik, psixologik monitoring va amaliy treninglarni birlashtirgan integrallashgan model eng samarali yondashuv ekanligi aniqlandi.

**FACTORS AFFECTING MILITARY PERSONNEL ADAPTATION
AND THEIR IMPACT ON SERVICE EFFECTIVENESS**

Note: Impact level (%) shows the estimated influence of each factor on military service effectiveness.

1-rasm. Harbiy xizmatchilar adaptatsiyasiga ta'sir etuvchi asosiy omillar.

Mazkur model xizmat faoliyatida intizomiy muammolarni kamaytirish bilan birga, professional barqarorlikni ham mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida harbiy xizmatchilar xizmat faoliyatidagi adaptatsiyani takomillashtirish bo'yicha bir qator ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi. Avvalo, harbiy ta'lim muassasalarida "Harbiy adaptatsiya pedagogikasi" nomli maxsus o'quv modulini joriy etish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, xizmatning dastlabki bosqichlarida psixologik monitoring va individual diagnostika tizimini raqamlashtirish adaptatsiya muammolarini erta aniqlash imkonini beradi. Mentorlik institutini takomillashtirish va tajribali harbiylarni yosh xizmatchilarga birlashtirish moslashuv jarayonining samaradorligini oshiradi. Bo'linma komandirlarining pedagogik kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan malaka oshirish dasturlarini kengaytirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy adaptatsiya modeli qat'iy intizom, insonparvar pedagogik yondashuv va texnologik tayyorgarlik uyg'unligiga asoslanishi lozim. Mazkur takliflar professional, ma'naviy barkamol va psixologik jihatdan barqaror harbiy xizmatchilarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, harbiy xizmatchilarning xizmat faoliyatidagi adaptatsiyasi zamonaviy harbiy pedagogikaning eng muhim strategik yo'nalishlaridan

biri hisoblanadi. Mazkur jarayon shaxsning jismoniy, psixologik, kasbiy va ma'naviy imkoniyatlarini xizmat talablariga uyg'unlashtirishga qaratilgan murakkab tizim sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari adaptatsiyaning samaradorligi ko'p jihatdan pedagogik boshqaruv, jamoaviy muhit va psixologik tayyorgarlik bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, xorijiy tajribalarni milliy manfaat va harbiy mentalitet asosida tanqidiy o'rganish zamonaviy gibrid adaptatsiya modelini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Harbiy xizmatning raqamli transformatsiyasi esa adaptatsiya jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etishni taqozo qilmoqda. Natijada ilmiy asoslangan adaptatsiya tizimi professional, intizomli va yuksak ma'naviyatli harbiy xizmatchilarni tayyorlashning muhim omiliga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bartone P.T. *Resilience under Military Operational Stress: Can Leaders Influence Hardiness?* Military Psychology. Vol.18. 2006. – pp.131–148.
2. Sele H. *The Stress of Life*. New York: McGraw-Hill, 1976. – 515 p.
3. Qurbonov Sh.Q. “Harbiy xizmat faoliyatida psixologik moslashuv muammolari”. *Harbiy ta'lim va innovatsiyalar* ilmiy jurnali. Toshkent, 2021. – №3. – B. 44–49.
4. Raximov A.A. “Harbiy jamoalarda ijtimoiy-psixologik muhit va adaptatsiya masalalari”. *Qurolli Kuchlar akademiyasi axborotnomasi*. Toshkent, 2020. – №2. – B. 57–63.
5. Griffith J. *Institutional Motives for Serving in the U.S. Army National Guard*. Armed Forces & Society. Vol.34. No.2. 2008. – pp.230–258.
6. Yuldashev B.M. “Yosh harbiy xizmatchilarning kasbiy moslashuv jarayonini pedagogik boshqarish”. *Harbiy pedagogika muammolari* ilmiy to'plami. Toshkent, 2022. – B. 91–97.
7. Tursunov D.X. “Zamonaviy armiyada adaptatsiyaning raqamli va psixologik omillari”. *Mudofaa va xavfsizlik* jurnali. Toshkent, 2023. – №1. – B. 22–28.
8. Maklakov A.G. *Voyennaya psixologiya*. Sankt-Peterburg: Piter, 2018. – 479 s.
9. NATO Science and Technology Organization. *Human Factors and Medicine in Military Operations*. Brussels, 2021. – 184 p.